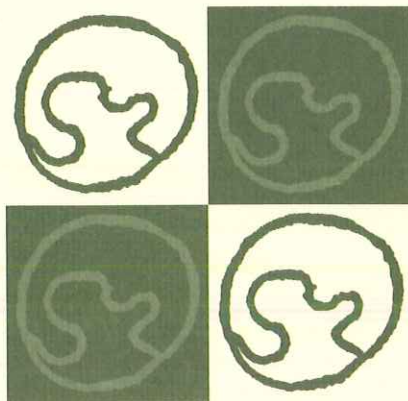

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ
ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΠΟΙΗΣΗΣ

Ποίηση και Αλογία

Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο
Πανεπιστημίου Πατρών

Με τις ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΠΟΙΗΤΩΝ
του Τριακοστού Τέταρτου Συμποσίου Ποίησης

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ
ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΠΟΙΗΣΗΣ

<http://www.poetrysymposium.gr>

Ποίηση και Αλογία

Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο
Πανεπιστημίου Πατρών

5 – 7 Ιουλίου 2013

Με τις ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΠΟΙΗΤΩΝ
του Τριακοστού Τέταρτου Συμποσίου Ποίησης

Επιμέλεια
Ξένη Σκαρτσή

ΜΑΝΔΡΑΓΟΡΑΣ ΑΘΗΝΑ 2016
ΣΕΙΡΑ: Δοκίμια και κριτική

Περιεχόμενα

ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΤΡΙΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΠΟΙΗΣΗΣ

Οργανωτική Επιτροπή.....	11
Πρόλογος.....	12
Έναρξη του Συμποσίου.....	13
Υποψήφιοι για τα Βραβεία Ποίησης καλύτερου βιβλίου νέου ποιητή 2012 του Συμποσίου Ποίησης.....	14

ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ Πρωινή Συνεδρίαση

ΤΙΜΗΤΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΤΡΙΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΟΓΡΑΦΟ ΛΥΝΤΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Αλέξης Ζήρας <i>Τα συντρίμια και η αναστύλωσή τους. Η αλληλέγγυη ποιητική της Λύντιας Στεφάνου.....</i>	17
Γιώργος Αράγης <i>Λίγα για τον δοκιμακό λόγο της Λύντιας Στεφάνου.....</i>	38
Ποίηση της Λύντιας Στεφάνου.....	44

ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ Απογευματινή Συνεδρίαση

Γιώργος Αράγης <i>Το άλογο ως ποιητική έκφραση.....</i>	53
Σάββας Μιχαήλ <i>«Όλη η εξουσία στον έναστρο ουρανό». Ο πέραν του λόγου Λόγος του ποιητή Βελμίρ Χλιέμπνικωφ.....</i>	59
Σωτήρης Τριβιζάς <i>Ελληνικός υπερρεαλισμός. Ένα κίνημα μεταξύ δύο πολέμων</i>	69
Βασιλική Γκούνη, Ευαγγελία Ιορδανάκη, Θανάσης Νάκας <i>Ώψεις του παραλόγου στην ποίηση για παιδιά (Ελληνικά και ξένα παραδείγματα).....</i>	74
Παρεμβάσεις – Συζήτηση.....	107

ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ Πρωινή Συνεδρίαση

Θανάσης Χατζόπουλος	
<i>Η ποίηση από την εκχέρωση στην καλλιέργεια του νοήματος</i>	119
Κατερίνα Συνοδινού	
<i>Το άλογο στον Ευριπίδη</i>	124
Ξένη Σκαρτοή	
<i>Δημοτικό τραγούδι και αλογία</i>	135
Μαρία Ιατρού	
<i>«Και τον βοριά τον δροσερό τον πήραν τα καράβια...» Το έλλογο, το άλογο και το δημοτικό τραγούδι στον Διάλογο Σεφέρη-Τσάτσου</i>	146
Βούλα Επιτροπάκη	
<i>Ποιητικός λόγος: από τη λογική ακολουθία και την κανονιστική εφαρμογή ως τη σιωπηρή παράβαση</i>	156
Συζήτηση.....	166

ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ Απογευματινή Συνεδρίαση

ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ ΠΟΙΗΤΕΣ

Γιώργος Καραχάλιος:	
Άγγελος-Φώτιος Πασχαλάς.....	175

Παρουσίαση των βραβευθέντων με τα Βραβεία Ποίησης 2011
του Συμποσίου Ποίησης

Αλέξης Ζήρας:	
Αργύρης Παλούκας, <i>Θέλω το σώμα μου πίσω</i> (1ο Βραβείο).....	179
Γιώργος Χ. Στεργιόπουλος, <i>Η Διάβολος</i> (2ο Βραβείο).....	181
Αλέξιος Μάινας, <i>Το περιεχόμενο του υπόλοιπου</i> (3ο Βραβείο).....	183

Αλέξης Ζήρας:	
Ο σχηματισμός και η διασάλευση των μορφών στην ποίηση της Άννας Αφεντουλίδου.....	185
Στέλιος Μαφρέδας:	
Θωμάς Ιωάννου.....	190
Κώστας Κρεμμύδας:	
Χλόη Κουτσουμπέλη. <i>Κάνει πολύ κρύο μες στους αιώνες</i>	195
Θανάσης Κούγκουλος:	
Η αφηγηματική ποίηση της Κούλας Αδαλόγλου.....	199

Αλέξανδρος Αραμπατζής:	
Η ποίηση της Γεωργίας Τρούλη.....	204
Αλέξανδρος Αραμπατζής:	
Η ποίηση του Γιώργου Αλισιάνογλου.....	207
Δημήτρης Κώτσος:	
Δημήτρης Νανούρης, Στου πουθενά τη μέθη.....	211

ΤΡΙΤΗ ΜΕΡΑ Πρωινή Συνεδρίαση

Νάνος Βαλαωρίτης	
<i>Ο παράγων «άλογο»</i>	217
Λάμπρος Σπιριούνης, ποιητής	
<i>Το χαλασμένο τηλέφωνο</i> <i>(υποενάντιες προτάσεις, λεπτομέρειες ασύρματες)</i>	222
Θανάσης Β. Κούγκουλος, δρ Νεοελληνικής Φιλολογίας	
<i>Μορφές του άλογου και του παράδοξου στην ποίηση της δεύτερης</i> <i>μεταπολεμικής γενιάς</i>	238
Συζήτηση.....	254
Ποιητικές αναγνώσεις υποψηφίων για τα Βραβεία Ποίησης	
Καλύτερου Βιβλίου Νέου Ποιητή 2012.....	257
Απονομή 1 ^{ου} , 2 ^{ου} , και 3 ^{ου} Βραβείου Ποίησης Καλύτερου	
Βιβλίου Νέου Ποιητή 2012 του Συμποσίου Ποίησης.....	267
Κλείσιμο του Συμποσίου.....	269

ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΠΟΙΗΣΗΣ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ Απογευματινή Συνεδρίαση

ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ ΠΟΙΗΤΕΣ

Παρουσίαση των βραβευθέντων με τα Βραβεία Ποίησης 2012
του Συμποσίου Ποίησης

Αλέξης Ζήρας:	
Νίκη Χαλκιαδάκη, <i>Ανάσκελη με πυρετό</i> (1ο Βραβείο).....	275
Χρήστος Αρμάντο Γκέζος, <i>Ανεκπλήρωτοι φόβοι</i> (2ο Βραβείο).....	277

Αλέξης Ζήρας:	
Μαρία Κουλούρη, <i>Μουσείο άδειο</i>	279

Κώστας Κρεμμύδας:	
Τζούλια Φορτούνη, <i>Κάθε ποίημα είναι ένα ταξίδι</i>	281
Χρήστος Γιαννακός:	
Ελευθερία Κυρίτη, <i>Χειρόγραφη πόλη</i>	284
Αναστασία Γκίτσιη:	
Θωμάς Παπαστεργίου, <i>Μικρή Λειτουργία της Άνοιξης</i>	286
Μίνα Π. Πετροπούλου:	
Γιάννης Τόλιας, <i>Η δυναμική της ποίησής του</i>	290
Μίμης Κωστήρης.....	295
Ελένη Γούλα:	
Στάθης Ιντζές.....	297
Χριστίνα Λιναρδάκη:	
Η Ευτέρπη Κωσταρέλη και η ποιητική συλλογή της <i>Βερνάντι</i>	300
Χαρίλαος Νικολαΐδης:	
Κωνσταντίνα Κορυββάντη, <i>Μυθογονία</i>	304
Γιώργος Πέππας:	
Ανίχνευση του ποιητικού τόπου της Κατερίνας Ζησάκη.....	306
Γιώργος Γωνιανάκης:	
Παναγιώτης Μηλιώτης, <i>Μια Ανάσα Δρόμο</i>	310
Κώστας Κρεμμύδας:	
Δέσποινα Δεμεριτζή, <i>Ασκήσεις Απωλείας</i>	314

Γεώργιος Παναγιωτάκης, *Πρύτανης Πανεπιστημίου Πατρών*

Χρίστος Αλεξίου, *τ. καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Birmingham, διευθυντής περιοδικού «Θέματα Λογοτεχνίας»*

Σωτήρης Π. Βαρνάβας, *καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, ποιητής*

Ξενοφών Βερούκιος, *καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, ποιητής*

Αλέξης Ζήρας, *κριτικός λογοτεχνίας*

Κώστας Καπέλας, *υπεύθυνος Βιβλιοπωλείου «Πολύεδρο»*

Γιώργος Κεντρωτής, *καθηγητής Ιονίου Πανεπιστημίου, ποιητής, μεταφραστής*

Κώστας Κρεμμύδας, *ποιητής, διδάκτωρ, εκδότης περιοδικού «Μανδραγόρας»*

Αλέξης Λυκουργιώτης, *καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, πρώην Πρύτανης Πανεπιστημίου Πατρών, πρώην Πρόεδρος Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, ποιητής*

Σάββας Μιχαήλ, *δοκιμιογράφος, κριτικός*

Θανάσης Νάκας, *καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών*

Σωκράτης Λ. Σκαρτοής, *ποιητής, ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών*

Ξένη Σκαρτοή, *δρ φιλολογίας, ποιήτρια,*

Δημήτρης Χαρίτος, *κινηματογραφικός κριτικός, ποιητής*

Επίτιμος Πρόεδρος

Μιχάλης Γ. Μερακλής, *ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, κριτικός*

Γραμματεία

Υπεύθυνη Γραμματείας: Θεώνη Πουλή

Ιωάννα Μουστάκα, Κατερίνα Τσιούμα, Θωμάς Παπαστεργίου,

Γιάννης Χατζηπανταζής (υπεύθυνος δικτυακού τόπου)

ΤΡΙΤΗ ΜΕΡΑ
Πρωινή Συνεδρίαση

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ξένη Σκαρτοή

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ

- **ΝΑΝΟΣ ΒΑΛΛΩΡΙΤΗΣ**
- **ΛΑΜΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΟΥΝΗΣ**
- **ΘΑΝΑΣΗΣ Β. ΚΟΥΓΚΟΥΛΟΣ**

ΑΠΟΝΟΜΗ ΒΡΑΒΕΙΩΝ

ΚΑΛΥΤΕΡΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΝΕΟΥ ΠΟΙΗΤΗ 2012

Μορφές του άλογου και του παράδοξου στην ποίηση της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς

Η φιλολογική έρευνα τύποις δεν έχει ακόμη καταλήξει σε απόλυτη ομοφωνία για τη διακριτή ή όχι παρουσία της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς μέσα στο σώμα της μεταπολεμικής ποίησης.¹ Ικανός αριθμός μελετητών εξακολουθεί να αμφισβητεί άμεσα ή έμμεσα τη γραμματολογική της υπόσταση. Εποσημαίνουμε πως ο Λίνος Πολίτης κάνει λόγο για *μια δεύτερη ομάδα* μεταπολεμικών ποιητών που δεν παραλλάζει πολύ από την πρώτη, αποφεύγοντας τον όρο γενιά.² Ο Μιχάλης Γ. Μερακλής επιχειρεί μια περιοδολόγηση ανά δεκαετία, σύμφωνα με τη διαδοχική εμφάνιση των ποιητών στο προσκήνιο και ανεξάρτητα από το έτος γέννησής τους.³ Ο Roderick Beaton μιλά συνολικά για μία ενιαία μεταπολεμική γενιά χωρίς υποδιαίρεσεις.⁴ Ο Mario Vittì τιλοφορεί με ερωτηματική διατύπωση το αντίστοιχο κεφάλαιο της *Ιστορίας* του: «Μια άλλη γενιά;», χρησιμοποιώντας καταχρηστικά και εντός εισαγωγικών τη λέξη *ελλείψει ενός όρου πιο ικανοποιητικού*.⁵ Η Δώρα Μέντη, θεωρώντας ατελή τη γενεαλογική κατάταξη, καταμερίζει τη μεταπολεμική περίοδο σε τέσσερις σειρές ποιητών με εξωτερικά βιοεργογραφικά κριτήρια, από τις οποίες η σειρά 4 συμπίπτει περίπου με τη δεύτερη μεταπολεμική γενιά.⁶ Προπάντων είναι ευρύτερα γνωστή η οξεία αντίδραση του Βύρωνα Λεοντάρη για την κατάτμηση της μεταπολεμικής ποίησης και η ταξινομική

1. Χρήστος Δανιήλ, *Μεταπολεμική ποίηση: Γραμματολογικά και ιστορικοπολιτικά συμφραζόμενα της μεταπολεμικής ποιητικής παραγωγής*, Διδακτικό Υλικό για τη Θεματική Ενότητα ΕΛΠ 28: Γράμματα ΙΙ: Νεοελληνική Φιλολογία (19ος και 20ός αιώνας), Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου 2011, σσ. 24-27.

2. Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1989, σ. 336.

3. Μιχάλης Γ. Μερακλής, «Μικρά εισαγωγικά στην ελληνική μεταπολεμική ποίηση», στο Σωκράτης Λ. Σκαρτοής (επιμ.), *Πρακτικά Έκτου Συμποσίου Ποίησης. Νεοελληνική Μεταπολεμική Ποίηση (1945-1985)*, Πανεπιστήμιο Πατρών 4-6 Ιουλίου 1987, Γνώση, Αθήνα 1987, σσ. 25-37' ο ίδιος, *Σύγχρονη Ελληνική Λογοτεχνία 1945-1980. Μέρος Πρώτο: Ποίηση*, Πατάκης, Αθήνα 1987.

4. Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία. Ποίηση και Πεζογραφία, 1821-1992*, μτφ. Ευαγγελία Ζουργού – Μαριάννα Σπανάκη, Νεφέλη, Αθήνα 1996, σσ. 255-256.

5. Mario Vittì, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σ. 503.

6. Στη σειρά 4 περιλαμβάνονται ποιητές γεννημένοι μεταξύ 1929-1942 που πρωτοεμφανίζονται στη δεκαετία 1950-1960 κ.εξ. Βλ. Δώρα Μέντη, *Μεταπολεμική Πολιτική Ποίηση. Ιδεολογία και Ποιητική*, Κέδρος, Αθήνα 1995, σσ. 13-17, 29-31, 34, 197-206.

υπόδειξη του με επίκεντρο την έννοια της μεταπολεμικότητας, δηλαδή της οδυνηρής επίδρασης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και των παρεπομένων του στη λογοτεχνία.⁷

Η κατηγοριοποίηση της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς οφείλεται στον Αλέξανδρο Αργυρίου, τον οποίο ο Βύρων Λεοντάρης μέμφεται για τη σπουδή του. Ο Αργυρίου εισηγείται την αυτοτέλεια της γενιάς ήδη από το 1979⁸ ενώ αργότερα αιτιολογεί περαιτέρω τον χρηστικό διαχωρισμό της από την πρώτη με γνώμονα τη διαφορά στην πρόσληψη του κατοχικού τραύματος, αν και παραδέχεται τη σχετική αυθαιρεσία του εγχειρήματός του.⁹ Στο επίπεδο της ψυχικής εμπειρίας, η πρώτη μεταπολεμική γενιά ζει και συμμετέχει ενεργά στις πολεμικές και πολιτικές περιπέτειες της ταραγμένης δεκαετίας του 1940 ενώ η δεύτερη βιώνει το πολεμικό κλίμα με τα μάτια του παιδιού ή του έφηβου και υφίσταται τις πολιτικές του συνέπειες. Τελικά στο σχήμα της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς ο Αργυρίου συστεγάζει εξήντα εννέα ποιητές που γεννιούνται την τελευταία δεκαετία του Μεσοπολέμου και παράλληλα πρωτοδημοσιεύουν έργο τους κυρίως κατά τη δεκαετία του 1960.¹⁰ Την πρότασή του αποδέχονται πολλοί, όπως οι Τάκης Καρβέλης,¹¹ Επαμεινώντας Γ. Μπαλούμης,¹² Βαγγέλης Κάσσος,¹³ Κώστας Γ. Παπαγεωργίου,¹⁴ Ερατοσθένης Καψωμένος¹⁵ και άλλοι. Πρωτίστως ακολουθούν τον

7. Βύρων Λεοντάρης, «Η ακαταστασία της ελληνικής μεταπολεμικής ποίησης», *Σημειώσεις* 24 (1984), σσ. 34-43. Για άλλες αντιδράσεις στην πρόταση του Αργυρίου βλ. και Ευριπίδης Γαραντούδης, *Ανθολογία Νεότερης Ελληνικής Ποίησης 1980 – 1997. Οι στιγμές του νόστου*, Νεφέλη, Αθήνα 1998, σσ. 198-199.

8. Αλέξανδρος Αργυρίου, «Σχέδιο για μια συγκριτική της μοντέρνας ελληνικής ποίησης», *Διαβάζω* 22 (Ιούλιος 1979), σσ. 47-52.

9. Ο ίδιος, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψη της στα χρόνια της επισφαλούς δημοκρατίας (1950-1956)*, τόμος Ε', Καστανιώτης, Αθήνα 2005, σσ. 251-252.

10. Ο ίδιος, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψη της στα χρόνια της αυτοσχέδιας ανάπτυξης (1957-1963)*, τόμος ΣΤ', Καστανιώτης, Αθήνα 2005, σσ. 320-321· ο ίδιος, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψη της όταν η δημοκρατία δοκιμάζεται, υπονομεύεται και καταλύεται (1964-1974 και μέχρι τις ημέρες μας)*, τόμος Ζ', Καστανιώτης, Αθήνα 2007, σσ. 217-220.

11. Τάκης Καρβέλης, *Η νεώτερη ποίηση: Θεωρία και πράξη*, Κώδικας, Αθήνα 1983, σσ. 158-149.

12. Επαμεινώντας Γ. Μπαλούμης, «Η Δεύτερη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά. Συνιστώσες Ωρίμανσης και Έκφρασης», στο Σωκράτης Α. Σκαρτοής (επιμ.), *Πρακτικά Τρίτου Συμποσίου Ποίησης. Αφιέρωμα στον Κ.Π. Καβάφη*, Πανεπιστήμιο Πατρών 1-3 Ιουλίου 1983, Γνώση, Αθήνα 1984, σσ. 411-422.

13. Βαγγέλης Κάσσος, «Μια ανομολόγητη κοινότητα ποιητών (Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά)», στο Σωκράτης Α. Σκαρτοής (επιμ.), *Πρακτικά Έκτου Συμποσίου Ποίησης. Νεοελληνική Μεταπολεμική Ποίηση (1945-1985)*, ό.π., σσ. 309-322.

14. Κώστας Γ. Παπαγεωργίου, *Η γενιά του '70. Ιστορία – Ποιητικές διαδρομές*, Κέδρος, Αθήνα 1989, σσ. 60-61.

15. Ερατοσθένης Καψωμένος, «Η ελληνική λογοτεχνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)», στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*,

Αργυρίου οι ανθολόγοι και οι επιμελητές των δύο ανθολογιών της γενιάς που διαθέτουμε Ανέστης Ευαγγέλου, Γιώργος Αράγης και Κώστας Γ. Παπαγεωργίου, παρά τις διευκρινήσεις τους για τη συμβατική χρήση του όρου.¹⁶ Οι δύο ανθολογίες προκρίνουν από κοινού πενήντα έναν ποιητές γεννημένους στο χρονικό διάστημα 1929-1940 (για την ακρίβεια από σαράντα πέντε εν μέρει διαφορετικούς η καθεμία ανθολογία). Εντούτοις, μέχρι σήμερα λείπει μία συνθετική εργασία για την ποιητική κατάθεση των εκπροσώπων αυτής της αποκαλούμενης χαμένης γενιάς ή γενιάς των απόηχων ή γενιάς της στέρσης.¹⁷

Ο κατεξοχήν κριτικός της γενιάς, ο Γιώργος Αράγης, συμβαδίζοντας με τους παραπάνω χρονικούς περιορισμούς, διαπιστώνει, μεταξύ των βασικών γνωρισμάτων του λόγου των ποιητών που μας απασχολούν, την απομάκρυνση από τις επιταγές του υπερρεαλισμού. Με ποικίλες ευκαιρίες υποστηρίζει ότι αν και απαντώνται στοιχεία που έχουν υπερρεαλιστική καταγωγή, η υπερρεαλιστική αισθητική απουσιάζει. Ο υπερρεαλισμός ως τεχνοτροπία δεν καλλιεργείται, δεν περνά, δεν επιβιώνει στα ποιήματά τους.¹⁸ Αντιγράφοντας επί λέξει τα λόγια του, παρατηρείται *ουσιαστικά υπερρεαλιστικό κενό*. Ισχυρίζεται μάλιστα ότι η δεύτερη μεταπολεμική γενιά συνιστά μοναδική περίπτωση ασυνέχειας στην επηρεασμένη από τις κατακτήσεις του υπερρεαλισμού ελληνική ποίηση *από τη δεκαετία του τριάντα μέχρι σήμερα*. Η σημειωθείσα έλλειψη δικαιολογείται, πάντα σύμφωνα με τον κριτικό, από τη συνειδητή πρόθεση των ποιητών να εκφραστούν με *κριτικό πνεύμα*

τόμος Α΄, 4ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πάντειον Πανεπιστήμιο 24-27 Νοεμβρίου 1993, Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, Αθήνα 1994, σ. 387.

16. Ανέστης Ευαγγέλου (επιμ.), *Η Δεύτερη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά (1950-1970)*. Ανθολογία, εισαγωγή: Γιώργος Αράγης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994· Κώστας Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία – Γραμματολογία. Η Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά*, Σοκόλης, Αθήνα 2002. Ο Αράγης παρατηρεί «η λέξη γενιά δεν έχει αυτονόητο περιεχόμενο και θα πρέπει κανείς, όταν τη μεταχειρίζεται, να καθορίζει το νόημα που της δίνει» (σ. 23) και ο Παπαγεωργίου συμπληρώνει «η ανά δεκαετίες περιοδολόγηση οποιουδήποτε δημιουργικού γίνεσθαι, άρα και του λογοτεχνικού, εγκυμονεί πολλούς, προβλέψιμους αλλά και άλλους, απρόβλεπτους ή και υπέρποντες, ακόμη, κινδύνους» (σ. 11).

17. Για τους διάφορους προσδιορισμούς και χαρακτηρισμούς της γενιάς βλ. Ευριπίδης Γαργαντούδης, *Ανθολογία Νεότερης Ελληνικής Ποίησης 1980 – 1997. Οι στιγμές του νόστου*, ό.π., σ. 199 - σημ. 1,2.

18. Γιώργος Αράγης, «Εισαγωγή», στο Ανέστης Ευαγγέλου (επιμ.), *Η Δεύτερη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά (1950-1970)*. Ανθολογία, ό.π., σσ. 49-50· ο ίδιος, «Η Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά ως βαθμίδα της νεοελληνικής ποίησης του 20ου αιώνα: Ιδιαίτερα γνωρίσματα», στο Άννα Ρόζενμπεργκ (επιμ.), *Διαδρομή στην ποίηση από τον Μεσοπόλεμο στη Γενιά του '70. Ποιήματα Ποιητικής*, Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, Αθήνα 2009, σ. 89· ο ίδιος, «Οι ποιητές του '60 ως ξεχωριστή ποιητική γενιά», στο Σωτηρία Σταυρακοπούλου – Περικλής Σφυρίδης (επιμ.), *Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά λογοτεχνών*, Πρακτικά Ημερίδας, Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο 11 Φεβρουαρίου 2010, Δήμος Θεσσαλονίκης – Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 18.

και σκεπτικισμό για μια εποχή ασύλληπτα σκληρή και ανάληπτη. Ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές διακρίνουν υπερρεαλιστικά ίχνη στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά και εύλογα δεν συμφωνούν με την άποψη πως ο υπερρεαλισμός δεν είναι κατάλληλο εργαλείο για να αποτυπωθεί το βαρύ ιστορικό φορτίο της περιόδου, αντιτείνοντας ως παραδείγματα κείμενα των προπολεμικών υπερρεαλιστών και των νεοϋπερρεαλιστών της πρώτης γενιάς που εγκολπώνονται τις άγριες μεταπολεμικές συνθήκες.¹⁹

Ο Αράγης εκτιμά πως από αυτήν τη γενική τάση αποκλίνουν μερικώς οι Ζέφη Δαράκη, Μάριος Μαρκίδης και Θανάσης Τζούλης.²⁰ Ιδιαίτερα για τον Τζούλη πιστεύει ότι επιφανειακά τουλάχιστον πρόκειται για την πλέον υπερρεαλιστική γραφή από τους υπό εξέταση ποιητές.²¹ Γενικότερα, η κριτική αναγνωρίζει την προέλευση του Τζούλη από τον υπερρεαλισμό αλλά ταυτοχρόνως τονίζει τη φυγόκεντρη πορεία του και τον σταδιακό προσανατολισμό του προς τη μεταφορά, την αλληγορία και τον συμβολισμό.²² Ο Γιάννης Δάλλας σε μελέτημά του για τον λεγόμενο μεταπολεμικό υπερρεαλισμό ξεχωρίζει ως συνεκιστές της πρωτοπορίας στη δεκαετία του '60 τον Τζούλη και προσθέτει επιπλέον τον Τάσο Δενέγρη.²³ Και για τους δύο φρονεί ότι υπερβαίνουν τη λογική εκκινώντας από την κληρονομιά του Εμπειρικού για να καταλήξουν ο μεν Δενέγρης στο «μαύρο κιούμορ», στην αιχμηρότητα και στην αφαίρεση κι ο δε Τζούλης στην εκλογίκευση, στον συνειρμό και στις αναζητήσεις της ψυχανάλυσης. Ο Μιχάλης Γ. Μερακλής κατατάσσει, με κάποιες επιφυλάξεις, στον κύκλο του νεοϋπερρεαλισμού, όπως ονομάζει τη μεταπολεμική *αναζωπύρωση του υπερρεαλισμού*, δύο ακόμη ποιητές της γενιάς: τον Γιώργο Δανιήλ λόγω της αιφνίδιας εικονοποιίας του, που όμως συγκρατεί την επαφή της με τον κόσμο της πραγματικότητας, και τον Σωκράτη

19. Χρήστος Δανιήλ, *Μεταπολεμική ποίηση: Γραμματολογικά και ιστορικοπολιτικά συμφραζόμενα της μεταπολεμικής ποιητικής παραγωγής*, ό.π., σ. 61.

20. Γιώργος Αράγης, «Εισαγωγή», ό.π., σ. 49.

21. Ο ίδιος, «Συμπληρωματικά στοιχεία ή "Επίμετρο" στη δεύτερη έκδοση της ανθολογίας του Ανέστη Ευαγγέλου, *Η Δεύτερη Μεταπολεμική Ποιητική Γενιά (1950-1970)*». Ανακτήθηκε στις 04/07/2013 από το διαδίκτυο: <http://giorgosaragis.wordpress.com/antho1/>

22. Θανάσης Β. Κούγκουλος, «Η αναζήτηση της ορθόδοξης γοητείας στον Θανάση Τζούλη», *Εξώπολις 2* (Άνοιξη 1995), σσ. 53-54· Μάριος Μαρκίδης, «Για τον ποιητή Θανάση Τζούλη», *Μανδραγόρας 8-9* (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1995), σ. 119· Μιχάλης Γ. Μερακλής, «Η ποίηση του Θανάση Τζούλη: Μια πρώτη προσέγγιση», *Μανδραγόρας 8-9* (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1995), σ. 140· Γιώργος Βέης, «Θανάσης Τζούλης», στο Κώστας Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία – Γραμματολογία. Η Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά*, ό.π., σ. 389.

23. Γιάννης Δάλλας, «Η μεταπολεμική περιπέτεια του ελληνικού υπερρεαλισμού», στο *Ευρυγώνια. Δοκίμια για την ποίηση και την πεζογραφία*, Νεφέλη, Αθήνα 2000, σσ. 182-184. Για τις εξαιρέσεις κατά τους Αράγη και Δάλλα βλ. και Ελισάβετ Αρσενίου, *Νοσταλγοί και Πλαστοουργοί. Έντυπα, κείμενα και κινήματα στη μεταπολεμική λογοτεχνία*, Παραφερνάλια – Τυπωθήτω, Αθήνα 2003, σσ. 201-202.

Λ. Σκαρτοή λόγω της αρχέγονης ηχομιμητικής γλώσσας του.²⁴ Έτσι η κριτική διαχωρίζει μια ομάδα έξι ποιητών που επικοινωνεί ευθέως ή πλάγιως με τις τεχνικές του υπερρεαλισμού και συνεπώς η ύπαρξή της περιστέλλει, έστω και σε μικρό βαθμό, την κατηγορηματική βεβαιότητα της θέσης του Αράγη πως διαμορφώνεται *υπερρεαλιστικό κενό* στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά.

Ο ελληνικός υπερρεαλισμός και οι επιφανείς εισηγητές του εντοπίζονται ως δεσπόζουσα θεματική στην ποίηση του Τζούλη. Τέσσερα ποιήματα είναι αφιερωμένα στον Ανδρέα Εμπειρικό: «Οι ασκητές με τον Ανδρέα Εμπειρικό»,²⁵ «Ανδρέας Εμπειρικός»,²⁶ «Ο Ανδρέας Εμπειρικός σαν ορεινός αγριόγατος»²⁷ και πάλι «Ανδρέας Εμπειρικός»²⁸. Στο τρίτο κατά σειρά ποίημα ο ηγέτης του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα μεταμορφώνεται σε ορεινό αγριόγατο καθώς βυθίζεται στο γεμάτο ζώδη ένστικτα και σεξουαλικά καταπιεσμένο ασυνείδητο για να ανασύρει το άρρητο στα γραπτά του:

Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΑΝ ΟΡΕΙΝΟΣ ΑΓΡΙΟΓΑΤΟΣ

*Έλουζε το κορμί του με τη γλώσσα του
σαν ορεινός αγριόγατος μες στην αυτάρκεια
νοερού ζευγαρώματος
κι έλειξε τις μεριές*

*που εξείχαν από φορτία των μέσα λίθων
ή στέγνωσαν κι ήταν εκτεθειμένες
σε δερματαγορές*

*κι όπου εντόπιζε υπόνοιες ρωγμών
τάραζε με τον παράμεσο τα μέσα του νερά
με φαλλικές κραυγές και ώσεις που ψαύουν
το βρεφικό αίμα*

και

ράντιζε

με γλωσσέλαιο

τα μέλη του και τα γραπτά του

24. Μιχάλης Γ. Μεραικλής, *Σύγχρονη Ελληνική Λογοτεχνία 1945-1980. Μέρος Πρώτο: Ποίηση*, ό.π., σσ. 153-156.

25. Θανάσης Τζούλης, *Απόγευμα των μύρων*, Τραμ, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 10-11.

26. Ό.π., σ. 47.

27. Ο ίδιος, *Η γλώσσα του Αδάμ*, Η Μικρή Εγνατία, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 22.

28. Ό.π., σ. 39.

Πέραν του Ανδρέα Εμπειρικού, το ποιητικό υποκείμενο του Τζούλη ανακαλύπτει τον αγαπημένο των πρωτοπόρων υπερρεαλιστών λαϊκό ζωγράφο Θεόφιλο να διασταυρώνει *το στεφανοπούλι με το αγιόκλημα*,²⁹ συνδιαλέγεται υπερβατικά με «Το φάντασμα του ποιητή Νικολάου Κάλας στον Έβρο»³⁰, ψάλλει «Μελλοντικό κοντάκιον εις Οδυσσέα Ελύτην»³¹ και επικαλείται τον ίδιο υπερρεαλίζοντα ποιητή στην ξένη γη αντί διαβατηρίου³² και τέλος συναντά τον Δημήτρη Παπαδίτσα να συζητά με τους Μεγαρείς Τερψίωνα και Ευκλείδη από τον πλατωνικό διάλογο *Φαίδων*.³³

Τον υπερρεαλισμό ως θέμα προσεγγίζουν ακόμη δύο ποιητές, διευρύνοντας τη ρητή απήχηση του ρεύματος στη γενιά. Ο Τάσος Ρούσσοσ στο ποίημα «Αφιέρωμα» μνημονεύει ομαδόν τους Ελύτη, Εγγονόπουλο και Εμπειρικό και τους αποκαλεί *μεγάλα μυθικά πουλιά*:

*Μεγάλα μυθικά πουλιά,
Ελύτη, Εγγονόπουλε, Εμπειρικό,
φτερούγες απέραντες
πάνω από τις σπάνιες κλωρίδες
στα παράξενα τοπία του ιώδους*³⁴

ενώ ο Θωμάς Γκόρπας στη συλλογή *Τα Θεάματα* (1983) περιλαμβάνει δύο ποιήματα με τους εύγλωττους τίτλους «Μετά τον σουρεαλισμό (sic)»:

*Πώς και δεν πέθανε ο Απολλιναίρ μέσα στην ποίησή του;
Με ποιο φακό διακρίνουμε τα σκοτεινά σημεία της αγάπης;
Βρέχει και βρέχομαι κι ο ήλιος τουρτουρίζει μέσα μου...*³⁵

και «Αυτόματη γραφή»³⁶. Επίσης τα συναφή με τις θεωρητικές προϋποθέσεις του υπερρεαλισμού μοτίβα της ψυχανάλυσης και του υποσυνείδητου αναδύονται στους Θανάση Τζούλη, Ανδρέα Αγγελάκη και Τάσο Ρούσσοσ:

29. Βλ. το ποίημα «Ο ζωγράφος Θεόφιλος»: Ο ίδιος, *Ρινόκεροι*, Κέδρος, Αθήνα 1975, σσ. 28-29.

30. Ο ίδιος, *Όταν ο Θεός εις το σώμα έλθη πολύς*, Καστανιώτης, Αθήνα 1990, σσ. 38-43.

31. Ό.π., σσ. 44-45.

32. Βλ. το ποίημα «Επικαλούμαι τον Οδυσσέα Ελύτη αντί διαβατηρίου»: Ο ίδιος, *Και γάμον Έβρου του ποταμού*, Μανδραγόρας, Αθήνα 1996, σσ. 44-45.

33. Βλ. το ποίημα «Ο Δημήτρης Παπαδίτσας από καιρό κατοικούσε στα Μέγαρα», ό.π., σ. 107.

34. Τάσος Ρούσσοσ, *Ο ξεναγός και η νύχτα*, Κείμενα, Αθήνα 1981, σ. 44.

35. Θωμάς Γκόρπας, *Τα Ποιήματα [1957-1983]. Στάσεις στο μέλλον. Περνάει ο στρατός ... Τα Θεάματα*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 1995, σ. 207.

36. Ό.π., σ. 236.

Υποσυνείδητο

Πρόσωπο στο νερό και μέσα του
ταξιδεύουν ψάρια
σαλεύουν ρίζες υδρόβιες.
Χείλη και μάτια πνιγμένα στους κύκλους
σώματα χωρίς όψη
ανεβαίνουν απ' το βυθό και περιμένουν
να δοκιμάσουν ξανά τη ζωή μας.³⁷

Οι συμπληρωματικές μας παρατηρήσεις δεν αναιρούν την ορθότητα της κριτικής απόφασης του Αράγη. Όντως η ποίηση της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς δεν φαίνεται να διαθέτει ισχυρά υπερρεαλιστικά ερείσματα. Από την άλλη τούτο δεν σημαίνει πως συρρικνώνεται στα όρια του έλλογου. Εξάλλου το στοιχείο του παράλογου δεν σχετίζεται αποκλειστικά και μόνο με τον υπερρεαλισμό, ασχέτως αν το συγκεκριμένο καλλιτεχνικό κίνημα επιδιώκει συστηματικά την απελευθέρωση της σκέψης από την κηδεμονία της λογικής, όπως διατείνεται ο André Breton στον περιώνυμο ορισμό του στο πρώτο *Manifeste du surréalisme*.³⁸ Αντιθέτως, η άλογη σύλληψη του κόσμου αποτελεί κεντρικό συστατικό ολόκληρης της μοντέρνας ποίησης.³⁹ Κατά τον Νάσο Βαγενά το μοντέρνο ποίημα τείνει να εισχωρήσει στην επικράτεια του άλογου: α. αυξάνοντας την ανομοιότητα των όρων της μεταφοράς μέχρι του σημείου να καταργείται η όποια δυνατή σχέση τους, β. επιζητώντας τη σκοτεινότητα στο επίπεδο των ποιητικών εικόνων μέσα από τη σύζευξη μη ομοειδών δεδομένων και γ. επιλέγοντας την ελλειπτικότητα στην οργάνωση των σημασιακών δομών.

Η ποίηση της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς είναι αναντίρρητα ποίηση μοντέρνα που εμπεριέχει συνδυασμό έλλογων και άλογων στοιχείων. Παρακάτω ταξινομούμε και αναλύουμε σύντομα τις μορφές που λαμβάνει το άλογο και το παράδοξο στο ποιητικό σύμπαν της γενιάς μέσα από έξι κατηγορίες δίνοντας ενδεικτικά παραδείγματα:

α. Αιφνίδια συμπαράταξη ανομοιογενών στοιχείων. Σε πολλά ποιήματα αναπάντεχα διασταυρώνονται ετερόκλητες εικόνες που προκαλούν την έκπληξη του αναγνώστη. Η συμπαράταξη ανομοιογενών στοιχείων, το καθένα από τα οποία είναι νοητικά προσιτό, μεταβάλλει το τμηματικά οικείο σε συλλήβδην ανοίκειο:

37. Τάσος Ρούσσο, *Η μεταμόρφωση του καιρού*, Δίφρος, Αθήνα 1962, σ. 17.

38. Αντρέ Μπρετόν, *Μανιφέστα του Σουρρεαλισμού*, μτφ. Ελένη Μοσχονά, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1983, σ. 29.

39. Νάσος Βαγενάς, «Για έναν ορισμό του μοντέρνου στην ποίηση», στο *Η Ειρωνική Γλώσσα. Κριτικές μελέτες για τη νεοελληνική γραμματεία*, Στιγμή, Αθήνα 2019, σσ. 29-41.

Μια μέρα ο Άγγελος Κυρίου θα 'ρθει σε μια

ΥΑΜΑΧΑ

(Τσακνιά, «Δύο ποιήματα για ένα καλοκαίρι II»)⁴⁰

Νύφη ντυμένη τα βουνά και με τ' αρχαία αίματα.

Ανθόνερο μυρίζει το σπίτι και γλυκάνισο.

Στο χιόνι ένας μπουφές με λάμπες οπαλίνες

(Ελευθερίου, «Νύφη ντυμένη τα αίματα»)⁴¹

Ποιος μαχαίρωσε ποιον

Σε ποια πόλη κυκλοφορούν ακέφαλοι ποδηλάτες

Αν ζούσε ο Κύκλωπας

Θα φόραγε γυαλιά ηλίου

(Δενέγρης, «Το αίμα του λύκου»)⁴²

Τρέμω μη σταματήσουν τα πουλιά

να δένουν τη γραβάτα τους πάνω στα δέντρα.

Τρέμω να σχηματίσω τη φωνή τους

στ' ακουστικό μου, ξάφνω μην τελειώσει.

(Χαραλαμπίδης, «Μαγικό παιγνίδι»)⁴³

Τολμηρές μεταφορές και προσωποποιήσεις, απροσδόκητα συμπλέγματα λέξεων,⁴⁴ ασύνδετα και ασύντακτα γλωσσικά συμφραζόμενα δοκιμάζουν την αντοχή της λογικής:

Η μέρα αναίμακτη, σφαγμένο μοσχάρι

Κι ο ήλιος μαύρη πλεκτάνη στον ουρανό

(Μάρκογλου, «Ιδιωτικό τραγούδι»)⁴⁵

40. Αμαλία Τσακνιά, *Το μπαλκόνι*, Νεφέλη, Αθήνα 1982, σ. 50.

41. Μάνος Ελευθερίου, *Το νεκρό καφεείο*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006, σ. 25.

42. Τάσος Δενέγρης, *Μιλάει ο αγριόχοιρος. Ποιήματα 1952-2008*, Ύψιλον / Βιβλία, Αθήνα 2008, σ. 56.

43. Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα*, Άγρα, Αθήνα 1997, σ. 56.

44. Ειδικότερα για τη Δημουλά οι Αγαθή Γεωργιάδου – Εριέττα Δεληγιάννη, *Διαβάζοντας Κική Δημουλά. Μία προσέγγιση στο έργο της*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 33, επισημαίνουν: «λέξεις συνήθως κοινότοπες, κατασκευασμένες με ευτελή και καθημερινά υλικά, επιστρατεύονται για να μεταδώσουν συνειρμικά, κάνοντας χρήση του υπερρεαλισμού, δυνατές εντυπώσεις και συναισθήματα».

45. Πρόδρομος Χ. Μάρκογλου, *Έοχατη υπόσχεση. Ποιήματα 1958-1992*, Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ. 128.

*Η Αθήνα ρουφάει τον ουρανό με καλαμάκι
 – μια πόρτα βιάστηκε
 ένα παράθυρο αυτοκτόνησε
 ο παπαγάλος σκότωσε τον ποιητή του Λουμίδα
 (Λεοντάρης, «Ψυχοστασία III»)⁴⁶*

Επισυνάπτονται:

*Ο ζωολογικός κήπος του Λονδίνου.
 Της Κυριακής πρωί το αμετάφραστο –
 στην ελληνική δεν αναστέναζε κανένας.
 Μία προσφάτως γελαστή
 ληξιαρχική πράξη γάμου.
 (Δημουλά, «Υπόμνημα»)⁴⁷*

Επιπροσθέτως, σημειώνεται παράθεση ακραίων έως ακατάληπτων συνειρμών που γειτνιάζουν με την αυτόματη γραφή και το μαύρο χιούμορ του υπερρεαλισμού,⁴⁸ όπως στην περίπτωση του Θωμά Γκόρπα:

*Πέφτει ουρανός στον αφαλό της νεαράς
 και τον ζωγραφίζει. Τι αγοράζετε
 αφαλό ή πίνακα; Η νεαρά η οποία σημειωτέον
 έχει καλούτσικα πόδια αγόρασε τυρόπιτα...

 Φοράει τα γυαλιά της μόλις βγήκε λίγος ήλιος η μαϊμού
 βγάζει απ' την τσάντα της τα γυαλάκια της και τα φοράει.
 («Πέφτει ουρανός»)⁴⁹*

β. Ζεύξη ονείρου και πραγματικότητας. Ο André Breton υπογραμμίζει εμφατικά: *από την άποψη του χρόνου ... τ' όνειρο του ύπνου δεν υστερεί σε ποσό από τις στιγμές πραγματικότητας.*⁵⁰ Το όνειρο, μολονότι αντίποδας της πραγματι-

46. Βύρων Λεοντάρης, *Ψυχοστασία (Ποιήματα 1949-1976)*, Ύψιλον / Βιβλία, Αθήνα 1983, σ. 190.

47. Κική Δημουλά, *Ποιήματα*, Ίκαρος, Αθήνα 2011, σ. 483.

48. Για την αυτόματη γραφή και το μαύρο χιούμορ βλ. Ζαχαρίας Ι. Σιαφλέκης, *Από τη νύχτα των αστραπών στο ποίημα γεγονός. Συγκριτική ανάγνωση Ελλήνων και Γάλλων υπερρεαλιστών*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1989, σσ. 24-58, 91-118.

49. Θωμάς Γκόρπας, *Τα Ποιήματα [1957-1983]. Στάσεις στο μέλλον. Περνάει ο στρατός ... Τα Θεάματα*, ό.π., σ. 138.

50. Αντρέ Μπρετόν, *Μανιφέστα του Σουρρεαλισμού*, ό.π., σ. 14.

κότητας, συμφύρεται μαζί της στο πεδίο της ποίησης συγκροτώντας μεταιχμιακές καταστάσεις μεταξύ φανταστικού και αληθινού, ένα *τοπίο υγρό, ακαθόριστο, μες στην ομίχλη* κατά τον Ανέστη Ευαγγέλου («Μέσα στον ύπνο»)⁵¹, που παραμορφώνει παράλογα τον υπαρκτικό κόσμο. Η θαυμαστή αυτή συνάντηση ενώνει τους νεκρούς με τους ζωντανούς:

*Τις πρώτες μεταμεσονύχτιες ώρες
όταν κακοφορμίζουν τα όνειρα
κι αρχίζουν να αιωρούνται οι κρεμασμένοι,
λίγο ν' αγγίζει η άκρη
ενός ποδιού το μέτωπό μου
σπάζει*

το νήμα του ύπνου

(Μανουσάκης, «Εν Αग्रυπνία Ι»)⁵²

*Υπάρχει μια λευκή γυναίκα που διαβάζει τη σκέψη
όταν την συναντήσετε σε κάποιο ποίημα
μη γυρίσετε σελίδα
είν' από χρόνια πεθαμένη*

.....

*δε φοβάται τις χιονοθύελλες
συνεχίζει τον ύπνο της μέσα στον ύπνο μου
τελείως απύρετη.*

(Τσακνιάς, «Ίαση»)⁵³

*Είν' ένας τάφος,
που χάσκει μες στον ύπνο μου.
Στο πλάι με το φτυάρι του,
ο νεκροθάφτης.*

(Λάσκαρης, «Να τελειώνουμε!»)⁵⁴

Στον ονειρικό χώρο η φυσική τάξη παραβιάζεται. Τα άψυχα αντικείμενα ζωντανεύουν και συγχρωτίζονται με τα έμβια όντα:

*Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως ανάμεσα στ' άλλα ευρήματα
– Στο κέντρο της πόλης εκεί που σκάβουν για το μετρό – κι ένα*

51. Ανέστης Ευαγγέλου, *Τα Ποιήματα (1956-1986)*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 11.

52. Γιώργης Μανουσάκης, *Χώροι αναπνοής. Ένα τρίπτυχο*, Πρόσπερος, Αθήνα 2^η 1999, σ. 9.

53. Σπύρος Τσακνιάς, *Ορατότης Μηδέν*, Στιγμή, Αθήνα 1992, σ. 24.

54. Χρίστος Λάσκαρης, *Ποιήματα (1965-1991)*, Εκδόσεις Μπιλιέτο, Αθήνα 1995, σ. 143.

Σονέττο σε ιαμβικό μέτρο και παροξύτονο ενδεκασύλλαβο

Στίχο

.....– η ώρα περνούσε η κίνηση

Αραιώνει μέχρι που σταμάτησε τελείως οι ισολιάδες της φρουράς

Κοκάλωσαν με το όπλο επ' ώμου και το ένα πόδι σε ανάπτυξη

Βηματισμού να σχηματίζει ορθή γωνία με το άλλο ο άγνωστος

Στρατιώτης βρήκε την ευκαιρία να παρατήσσει την άβολη του θέση

Έφερε δυο βόλτες περιεργάστηκε τους φρουρούς αναλογίστηκε

Το μελλοντικό μνημείο τους και ξαναπήρε τη θέση του

(Πορφύρης, «Εύρημα»)⁵⁵

Ο ίδιος ο ύπνος είναι παράδοξος διότι καταλαμβάνει την ενδιάμεση ζώνη ανάμεσα στη ζωή και στον θάνατο και προξενεί αρχέγονο τρόμο:

Πήγαινα προς τον ύπνο

με το κεφάλι γιομάτο

καπνούς καμένης γης,

ενώ την καρδιά μου σφίγγανε

αόρατες τανάλλες.

(Αγγελάκη-Ρουκ, «16^η μέρα ή Το τέλος του προσώπου»)⁵⁶

γ. Σύνθεση εφιαλτικών εικόνων. Στην ποίηση των εκπροσώπων της δεύτερης γενιάς παρεισφρέουν συχνά ανατριχιαστικές εικόνες, ανάλογες μ' εκείνες του Μίλτου Σαχτούρη,⁵⁷ που μοιάζει να ξεπηδούν από απειλητικούς εφιάλτες. Η εικονοποιία της φρίκης και του αλόγιστου φόβου αντανακλά το ψυχικό άλγος και τον πανικό που γεννά η μεταπολεμική εποχή στους ανθρώπους:

Το μάτι του περιστεριού καρφωμένο

στον τοίχο ως τα μεσάνυχτα θυμάμαι

προχωρούσε μεσ' στις καρδιάς τον άγριο αέρα

(Δαράκη, «Αόρατες συναντήσεις»)⁵⁸

55. Τάσος Πορφύρης, *Νεμέρτσκα. Ποιήματα [1961-2011]*, Οι Εκδόσεις των Φίλων, Αθήνα 2013, σ. 155.

56. Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ, *Ποιήματα 1986-1996*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 93.

57. Η Σοφία Φελοπούλου, «Παράλογο και Παραλογαίς», *Οδός Πανός* 141 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008), σσ. 50-54, επιχειρεί να συνδυάσει την εικονοποιία του παράλογου στον Σαχτούρη με την αποκαλούμενη λογοτεχνία του παραλόγου, όπως και εμείς παρακάτω αποπειρόμαστε το ίδιο, συνολικά για το άλογο στοιχείο της δεύτερης μεταπολεμικής ποιητικής γενιάς. Για τα ιστορικά συμφραζόμενα του εφιαλτικού κόσμου του Σαχτούρη βλ. Karen Emmerich, "Re-imagining "Image" in the Poetry of Miltos Sachtouris", *Journal of Modern Greek Studies* 30:1 (May 2012), σσ. 3-6.

58. Ζέφη Δαράκη, *Η θλίψη καίει τις σκιές μας*, Νεφέλη, Αθήνα 1995, σ. 9.

Μετά από την καταραμένη ομοβροντία
η φοβισμένη ησυχία. Στους δρόμους φίδια
και σπασμένα δόντια και νύχτες αποκεφαλισμένες.
(Μέσκος, «Τα ανώνυμα XVIII») ⁵⁹

Το σπίτι γέμισε ποντίκια
όλη νύχτα ροκανίζουν, ανοίγουν τρύπες
στο μυαλό, κάνουν φωλιές, γεννάνε
- μπαινοβγαίνουν ανενόχλητες οι έγνοιες.
(Γρηγοριάδης, «Το σπίτι») ⁶⁰

Με μιαν απίστευτη σκληρότητα
Μαχαιρώνει έναν έναν
Τους καλπάζοντες φυματικούς στο σανατόριο
Κι επέλεξε τους κίναιδους
Για να κρατούν το νυφικό της.
(Δενέγρης, «Λίλιθ») ⁶¹

Γύρισε πάλι.
Κάθε βράδυ
ένα χέρι κακό μπαίνει στο σπίτι μου,
αναποδογουρίζει τα έπιπλα, βάφει
μαύρους τους τοίχους, ξηλώνει τα σανίδια
από το δάπεδο, ξεσχίζει τις κουρτίνες,
(Ευαγγέλου, «Το μαύρο χέρι») ⁶²

δ. Διακειμενική συνομιλία με φάσματα του παρελθόντος. Χαρακτηριστικό μοτίβο –που ανήκει στην περιοχή του υπερφυσικού– αρκετών ποιητών είναι ο φασματικός διάλογος με νεκρούς ομότεχνους ή ιστορικές προσωπικότητες του απώτερου παρελθόντος. Τυπικά παραδείγματα τέτοιων οραματικών συνομιλιών είναι λόγου χάριν τα ποιήματα του Θανάση Τζούλη που επικεντρώνονται σε επιφάνειες βυζαντινών προσώπων στο ποτάμι του Έβρου (πχ. «Όραμα στον Έβρο», «Αν έβγαινε ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος στον Έβρο μ' ανέπαφο το κεφάλι του

59. Μάρκος Μέσκος, *Μαύρο Δάσος (Ποιήματα 1958-1980)*, Ύψιλον / Βιβλία, Αθήνα 1981, σ. 104.

60. Νίκος Γρηγοριάδης, *Δειγματοληψία Β΄*, Κώδικας, Αθήνα 21996, σ. 23.

61. Τάσος Δενέγρης, *Μιλάει ο αγριόχοιρος. Ποιήματα 1952-2008*, ό.π., σ. 75.

62. Ανέστης Ευαγγέλου, *Τα Ποιήματα (1956-1986)*, ό.π., σ. 129.

προς τα πού θα πήγαινε;»),⁶³ το ποίημα «Στίχοι της αγίας Αγνής για τον άγιο Σεβαστιανό» του Ντίνου Χριστιανόπουλου,⁶⁴ ορισμένα από τα ποιήματα της συλλογής *Παραλλαγές σε ξένα θέματα* (1977) του Λουκά Κούσουλα,⁶⁵ το ποίημα «Παμβώτιδος νέο μαρτυρολόγιο» του Τάσου Πορφύρη, όπου παρελαύνουν οι μυθιστορηματικοί ήρωες του *Τέλους της μικρής μας πόλης* του Δημήτρη Χατζή,⁶⁶ ή το ποίημα «Υποδοχή του Γεωργίου Καραϊσκάκη εν Παραδείσω» του Κυριάκου Χαραλαμπίδη:

*Και τον συνέλαβαν οι άγγελοι εν πομπή.
Ο πιο μεγάλος απ' αυτούς, με κάτι φτερά να,
μελέτησε τον μπούτζον του και τον ευλόγησε.
Θα φέρεις από τούδε και στο εξής, του λέει,
τον προμαχώνα επάνω σου. Λάβε και τούτο.
Και του 'δωκε, ακούω, μια κουδούνα –
του την κρεμάζει στο λαιμό κι αρχίνησε
βροντές και μπαταριές ο Καραϊσκος.⁶⁷*

ε. Σύνδεση με τη λογοτεχνία του παραλόγου (Literature of the Absurd).

Σε πλήθος ποιημάτων διακηρύσσεται πως ο γύρω κόσμος είναι ασυνάρτητος, αφιλόξενος και μεστός παραλογισμού. Ο άνθρωπος αισθάνεται αποκομμένος από τον αξιακό κώδικα του ουμανισμού, δεν έχει κανένα σκοπό και βιώνει συνεχώς μια κατάσταση έντονης αγωνίας και μεταφυσικού άγχους:

*Δεν ήρθαμε στην τύχη εδώ, μες στη σπαραχτική ακαταστα-
σια του κόσμου.*

(Λεοντάρης, «Τέσσερα παράθυρα στον κόσμο»)⁶⁸

*Μια πολυκατοικία άδεια κι ασυνάρτητη
επιστρατεύει το λυγμό μου κάθε βράδυ*

(Ασλάνογλου, «Μια πολυκατοικία άδεια»)⁶⁹

63. Θανάσης Τζούλης, *Και γάμον Έβρου του ποταμού*, ό.π., σ. 59, 71. Για το ζήτημα βλ. και Θανάσης Β. Κούγκουλος, «Η επίσκεψη του Έβρου στην ποίηση του Θανάση Τζούλη», *Μανδραγόρας* 8 – 9 (Ιούλιος – Δεκέμβριος 1995), σσ. 148-149.

64. Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Ποιήματα*, Εκδόσεις Διαγωνίου, Θεσσαλονίκη 31998, σσ. 20-21.

65. Λουκάς Κούσουλας, *Σχηματο-ποίηση*, Καστανιώτης, Αθήνα 1984, σ. 119 κ.εξ.

66. Τάσος Πορφύρης, *Νεμέρτσκα. Ποιήματα [1961-2011]*, ό.π., σσ. 255-256.

67. Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Μεθιστορία*, Άγρα, Αθήνα 1995, σσ. 53-54.

68. Βύρων Λεοντάρης, *Ψυχοστασία (Ποιήματα 1949-1976)*, ό.π., σ. 109.

69. Νίκος-Αλέξης Ασλάνογλου, *Ο Δύσκολος Θάνατος (Ποιήματα 1946-1974)*, Νεφέλη, Αθήνα 1985, σ. 86.

*Τέτοιες στιγμές παράλογης κι απόκοσμης χαράς
Μπορείς να ξεχωρίσεις τον θάνατο
Οι άλλοι περνούν κάτω ανύποπτοι στην Πλατεία Κάνιγγος
(Δενέγρης, «Ο θάνατος στην πλατεία»)⁷⁰*

*Άλλο πα δε μπορώ, δεν το μπορώ να με ρουφάει
σα βδέλα η πραγματικότητα.
(Αγγελάκης, «Η σχιζοφρένεια σύμφωνα με την
αντιψυχιατρική»)⁷¹*

*Σχήματα ρευστά κινούμενα όνειρα
σκιές διαλυμένες και ρωγμές
(Τσακνιάς, «Αμηχανία»)⁷²*

*Άκου, στους δρόμους αλυκτούν σκυλιά,
στα δέντρα ξεψυχούν οι κρεμασμένοι.
Σε κάθε μια γωνιά και μια θηλιά
μας περιμένει.
(Κόρφης, «Το ρόδι»)⁷³*

Η εν λόγω στάση συνδέει, κατά τη γνώμη μας, την ποίηση της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς με την περίπου παράλληλη χρονικά λογοτεχνία του παραλόγου και τις αρχές της υπαρξιστικής φιλοσοφίας των Jean-Paul Sartre και Albert Camus.⁷⁴ Οι ποιητές της δεύτερης μεταπολεμικής γενιάς αναπαριστούν στο έργο τους το παράλογο της εμπειρικής πραγματικότητας συγκλίνοντας, συνειδητά ή ασυνείδητα, με τους Ευρωπαίους και Αμερικάνους θεατρικούς συγγραφείς και πεζογράφους, που μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αντιδρούν στην παράδοση του ορθολογισμού και ασπάζονται τη φιλοσοφική θέση του Albert Camus:

μέσα σ' ένα σύμπαν στερημένο ξαφνικά από ψευδαισθήσεις και φώτα, ο άνθρωπος νοιώθει σαν ξένος. Σ' αυτή την εξορία, τη στερημένη από τις αναμνήσεις μιας χαμένης πατρίδας ή από την ελπίδα μιας γης της επαγγελίας, δεν υπάρχει βοήθεια. Αυτή η απόσταση, του ανθρώπου από τη ζωή του, του

70. Τάσος Δενέγρης, *Μιλάει ο αγριόχοιρος. Ποιήματα 1952-2008*, ό.π., σ. 41.

71. Ανδρέας Αγγελάκης, *Τα ποιήματα του δολοφόνου μου*, Νεφέλη, Αθήνα 1986, σ. 35.

72. Σπύρος Τσακνιάς, *Ορατότης Μηδέν*, ό.π., σ. 35.

73. Τάσος Κόρφης, *Ποιήματα - Β΄*, Πρόσπερος, Αθήνα 1997, σ. 25.

74. Βλ. Arnold P. Hinchliffe, *Το Παράλογο*, μτφ. Ελένη Μοσχονά, Ερμής, Αθήνα ²1988· Neil Cornwell, *The Absurd in Literature*, University of Manchester Press, Manchester - New York 2006.

ηθοποιού από το σκηνικό του, αποτελεί κυριολεκτικά το συναίσθημα του παράλογου.⁷⁵

στ. Πρόσληψη του υπερφυσικού διαμέσου του δημοτικού τραγουδιού και των λαϊκών δοξασιών. Το δημοτικό τραγούδι και οι λαϊκές δοξασίες είναι μία σταθερή πηγή πρόσληψης του παράδοξου από τους δεύτερους μεταπολεμικούς ποιητές, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την υπερρεαλίζουσα ομάδα της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς.⁷⁶ Συγκεκριμένα δημοτικά τραγούδια, κατά βάση παραλογές όπως *Του νεκρού αδελφού*, συνιστούν τον πυρήνα ενός διακειμενικού διαλόγου με ποιήματα της γενιάς, όπου μεταξύ άλλων απορροφάται και το υπερφυσικό περιεχόμενο του πρωτότυπου:

*Ποιος είδε κόρην όμορφη, –
Κάνει το σύγγεφο άλογο μα χάθηκε η Βαβυλώνα
κάνει το φεγγάρι συντροφιά μα έσβησε ο δρόμος
έπεσαν τα ξανθά μαλλιά κι οι δεσμοφύλακες είχαν κι αυτοί σχολάσει*
(Μαρκίδης, «Παράπονο ποιητού της γενιάς του '60»)⁷⁷

ή
*Κάνει το χώμα του άλογο, τον Άδη χαλινάρι,
το Πενταδάκτυλον βουνόν περνά με το αππάριν.*
(Χαραλαμπίδης, «Εννέα II»)⁷⁸

Υιοθετούνται διαδεδομένες στο δημοτικό τραγούδι τεχνικές, πχ. η προσωποποίηση φυσικών στοιχείων:

*Τρεις πέρδικες στα πλάγια, τρεις
μου δίναν γκρα στα χέρια, δίκανο ντουφέκι
να λησμονήσω –
γελώντας με τα κόκκινα τους ράμφη
κλωνί κλωνί, ρέμα το ρέμα –
τα μάτια σου μικρή μου Ιουλία ...*
(Μέσκος, «Ερωτικό κυνήγι»)⁷⁹

75. Αλμπέρ Καμί, *Ο μύθος του Σίσιουφου. Δοκίμιο πάνω στο παράλογο*, μτφ. Βαγγέλης Χατζηδημητρίου, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1973, σ. 14.

76. Χρήστος Δανιήλ, *Σύγχρονη Ποίηση και Δημοτική Παράδοση. Το δημοτικό τραγούδι στην ποίηση των μεταπολεμικών υπερρεαλιστών ποιητών*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας Τμήματος Φιλολογίας Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999.

77. Μάριος Μαρκίδης, *Μετά είκοσι έτη, Ύψιλον / Βιβλία*, Αθήνα 1985, σ. 121.

78. Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *Θόλος, Άγρα*, Αθήνα 21998, σ. 50.

79. Μάρκος Μέσκος, *Μαύρο Δάσος (Ποιήματα 1958-1980)*, ό.π., σ. 37.

και αντιστρέφονται άλλες. Για παράδειγμα αντί να αποκτούν ανθρώπινη φωνή τα πουλιά, το ποιητικό υποκείμενο μεταλλάσσεται και μιλά με φωνή πουλιών:

και να φυτρώνουνε φτερά στους ώμους μου
και με φωνή πουλιού να σου μιλώ.

(Ευαγγέλου, «Τώρα που βγάζω φτερά»)⁸⁰

Κλείνοντας την αποσπασματική μας περιδιάβαση στο άλογο και παράδοξο στοιχείο της δεύτερης μεταπολεμικής ποιητικής γενιάς συμπεραίνουμε επιγραμματικά τα εξής:

Α. Παρά το γεγονός ότι δεν σχηματίζεται ένας καθαρά υπερρεαλιστικός κύκλος στους δεύτερους μεταπολεμικούς ποιητές, η εκτίμηση του Αράγη πως τη δεκαετία του '60 υφίσταται *υπερρεαλιστικό κενό* είναι κάπως υπερβολική.

Β. Ο υπερρεαλισμός ως ποιητικό κλίμα επηρεάζει σε ικανό βαθμό την ποιητική παραγωγή της γενιάς.

Γ. Οι δεύτεροι μεταπολεμικοί ποιητές γράφουν στην πλειονότητά τους μοντέρνα ποίηση με άλογη συγκινησιακή αλληλουχία, όπως την ορίζει ο Νάσος Βαγενάς,⁸¹ και Δ. Σε ό,τι αφορά το άλογο, η δεύτερη μεταπολεμική γενιά από τη μία παρουσιάζει πολλές αναλογίες με την πρώτη και από την άλλη φαίνεται να το θεωρητικοποιεί προσεγγίζοντας τη φιλοσοφική διάσταση της λογοτεχνίας του παραλόγου.

80. Ανέστης Ευαγγέλου, *Τα Ποιήματα (1956-1986)*, ό.π., σ. 107.

81. Βλ. σημ. 39.